

Nyugdíjas éveim

Az egyetemi időkkel kell kezdenem, mert ott keltettek bennem olyan érdeklődést a néprajz és nyelvészet iránt, hogy számomra a pedagógus pálya valójában kényszerpálya volt, és ennek keserű íze csak akkor múlt el, amikor becsengettek, megkezdődött az óra, és taníthattam. Nyelvész - néprajzos professzoraim tanársegédi állással kecsegtettek, de ez - szerencsémre - "politikai megbízhatatlanságom" miatt mindig fiistbe ment. Szerencsémre, mondom, mert a tanszéki kötöttségek között bizonyosan nem értem volna el a jelenlegi tudományos eredményeimet, és nem lennék békében önmagammal. Így azután az órák befejeztével igyekeztem haza, könyvtárba vagy levéltárba; kutattam, írogattam, ha hébe-hóba kértek, egy-egy tudományos tanácskozáson előadtam.

Ezen túl a szűk látókörű iskolavezetés, a minden órán csak az esedékes nevelési cél megvalósítását, óravázlatot kereső szakfelügyelet [amelynek felvilágosultabb változata a mai iskolából mégiscsak hiányzik] vezetett oda, hogy totemisztikus családnevemhez híven, bolyongtam egyik helyről a másikra, mígnem jász eredetű szülőhelyemről, a Körös menti Kun-szentmártonból eljutottam fővárosunk egyik legtekintélyesebb gimnáziumába, a Berzsényibe, mint Ady "Az Értől az Óceánig". A pályázat során mindezt elmondtam Kálmán Ferenc igazgató úrnak, és a harminckét pályázó közül én nyertem el az állást. Számomra itt kezdődött a rendszerváltás már 1984-ben. A Berzsényi szelleme lenyűgözött; az egyik tanári asztalon a Spiegel c. folyóirat állt halomban tanítási segédeszközként - az előző munkahelyemen pedig megyei dörgelelem tiltotta meg, hogy "fellazító" nyugati folyóiratot az iskolába bevigyünk; voltak, akikre felnézhettem [Balogh Endre ig. helyettest meg kell említenem]. Pedig nem voltam könnyen elviselhető kolléga, de például nem kérték számon, ha az ember május elsején nem vonult fel, nem turkáltak világnézetében.

Nyugdíjba mentelemkor (1992) döntenem kellett, hogy a szűkös nyugdíjamat kiegészítem-e óraadással, fordítói munkával, vagy pedig hátralévő éveimet a kutatásnak szentelem. Ez utóbbit választottam, és hazatértem szülőhelyemre, a mindenütt hiányolt, kedves Köröspartra.

*

Sok diák talán nem is hiszi, de a tanárt is fészélyezi a tudatlansága. Magyartanárként mindig zavarba jöttem, ha a jászok kerültek szóba, mert be kell vallanom, nem tudtam volna öt olyan szót sem mondani, amelyik a jászok egykori nyelvéből maradt ránk, noha családom jórészt jász eredetű, és nyelvészetből sem akármilyen hallgató voltam.

Pedig a kutatók abban általában megegyeznek, hogy a Magyarországra a XIII. században beköltözött jászok a nyugati alán népcsoporthoz tartoztak, s akiknek egykori nyelvük egyetlen élő, ma is vizsgálható rokona a Kaukázus környékén lakó, mintegy félmillió ember által beszélt *oszét* nyelv. A rokonságot a régészeti kutatások is alátámasztják. Az oszétok pedig a szkíták leszármazottainak tartják magukat, és újabban szívesen nevezik magukat *alán*-nak is.

Ezen túl az is az oszét nyelv tanulmányozásához vezetett, hogy mióta Anonymus 1200 táján megírta *Gesta Hungarorum* c. művét, írásban is él az a hagyomány, hogy a magyarok a szkíták leszármazottai. A szkíták utódai az alánok voltak, és Arany János is megénekelte a magyarok és az alánok családi kapcsolatait *Rege a csodaszarvasról* c. versében.

Ennek a kapcsolatnak a vizsgálatával azonban a nyelvtudomány a mai napig adós maradt, szajkózza az egyébként aligha vitatható finnugor nyelvrokonságot, és maradnak nyelvünkben tömkelegével az ismeretlen eredetű, megfejtetlen etimológiájú szavak.

Ezért azután nyugdíjas fejemmel végre tanulni kezdtem az oszét nyelvet, és néhány száz oldalnyi oszét szöveg lefordítása során arra a következtetésre jutottam, hogy a ma-

gyar és az oszét nyelv nyelvtani rendszere, szólásai és szókinccse sokkal több rokonságot mutat, mint ahogy ezt eddig bárki is gondolta.

Persze kacifántos volt az út idáig: hiányzott az oszét-magyar szótár; a nyelvtanuláshoz először azt kellett csinálnom, át kellett ültetnem egy orosz - oszét szótárt oszét - magyarra. Egyetemista koromban sikerült megúsznom az orosz alaposabb tanulmányozását - a cirill betűk szűrték a szemem -, most meg vénülő szememmel nekiláttam a nagynehezen megszerzett, rövidke orosz-oszét szótárnak.

A két-három évig tartó szótárgyártás közben az etimológiában nem jutottam túl sokra; már-már le is mondtam a szófejtésről, és elkezdtem fordítani. A fordítás sem haszontalan, vigasztaltam magam, hiszen eddig szinte semmi sem jelent meg magyarul az értékes oszét irodalomból! Fordítottam részleteket a Nart-eposzról; a nartokról szóló csodás történetek mondafüzére leginkább a finnek Kalevalájához hasonlítható. Ennek egyik epizódja arról szól, hogy a hős úgy válik legyőzhetetlenné, hogy Kurdalagonnal, az isteni kováccsal megedzeti magát, ahogy az az *axszargard-ot*, a csodás erejű kardot is megedzette. Ebből vontam le azt a következtetést, hogy a keresztelés pogány előzménye, tapasztalati alapja a vas acéllá edzésének mozzanata volt; vagyis a keresztelés / avatás gondolata annak az analógiájára született meg, ahogy az ember a rideg, törékeny vasat rugalmassá, ellenállóbbá tette.

Ezután archaikus imák következtek, majd a Mikszáth korai novelláira emlékeztető, néprajzi aranybányának tekinthető elbeszélések, azután belekóstoltam XX. századi oszét lírai művekbe és napjaink oszét irodalmába, de még néhány ételreceptet is lefordítottam.

Az orosz és a grúz nyelv fojtogatásától fuldokló oszét nyelv megmentésén fáradozó költők, hazafiak sokszor küzdenek a nálunk is tapasztalható pedagógiai problémákkal; egy csepp ízelítőül idézem azt a versikét, amelyben napjaink oszét költője a nyelv megújuló-megújító erejéhez fohászkodik:

A hétlelkű

Sokan pusztítják e hazát,
rontják édes nyelvünket,
törnek-zúznak mindent.
Oszét nyelv, mutasd
meg hét lelkedet!

*

Néhány havi fordítgatás után azonban megeredtek a szófejtés égi csatornái: az egyik megfejtett szó sugallta a másodikat, az a harmadikat és így tovább. Ma már több szó etimológiáját tudom megadni az oszét nyelv alapján, mint amennyiét a finnugristák a finnugor nyelvek segítségével. És ezek a szófejtések nem csak a megfeleléseket mutatják, hanem a szavak alapjelentését is szemléletesen igazolják, keletkezésük lélektani alapjait is bemutatják.

Bizonyítékul nézzük meg először a *harkály* madárnév megfejtését! Az etimológiai szótárakban az olvasható róla, hogy ősi hangutánzó szó az ugor korból, vogul alakja *karkai*, és *-kai* szóvég valószínűleg képzőbokor. - A "hangutánzó" minősítés azt jelenti, hogy a szónak nincs jelentése, hanem a madár hangjának utánzásából keletkezett. Az "ugor kori" besorolás pedig azért ravasz, mert így a finnugor rokonságot igazolja, noha lehet, hogy mindhárom ugor népcsoport [magyar, osztyák, vogul] kölcsönözte valahonnan.

Az alánból kölcsönözhetette, mert a 'harkály' oszétül *hedkhoz*, amely összetett szó, és amelyből hangtanilag keletkezhetett a magyarban *harkály*. Az oszét *hed* [inkább *had-nak* hangzik] jelentése 'erdő, faanyag, fatörzs', a *hozün* jelentése pedig 'út, ver; kopog; kiváj,

kivés'; az oszét *hedkhoz* alapjelentése tehát ugyanaz, ahogyan a *harkály-t* más néven mi is emlegetjük: 'favéső, fakopács'. Hangtani probléma lenne az egyeztetésben, hogy az oszét *hedkhoz-ban* *-d-* hang van, a magyar *harkály-ban* *-r-*, de az meg köztudomású a nyelvészetben, hogy az ótörök csuvas nyelvben a *-d-* hang helyett *-r-* hangot ejtettek, amiből az következik, hogy ami alán őseink nyelvére hatott a csuvas, az oszétokéra ebben az esetben nem.

Az oszét *hedkhoz* 'üt, ver' jelentésű *khozün* utótagjából származik a magyar *kólint* [*főbe kólint*] ige is, amelyet szintén hangutánzó-hangfestő eredetűnek minősítettek. A *gólya* szavunk is jöhet ebből, mert a *gólya* valójában "kopog" a csőrével, amikor kelepel, és a 'kopogó' jelentés lehetett a megnevezés alapja. De *madár* szavunkat is ismeretlen eredetűnek minősítették, noha már a szkíták is ismerték *mrga* alakban, ez az oszétban *marg* lett, és ebből a *madár* hangalak is levezethető, mert a kipszak török nyelvekre jellemző a *-g- ~ -d-* hangváltakozás.

Fentebb már előlegeztem a *szajkó* madárnévből képzett igét. A *szajkó* szónak kifogástalan megfelelője az oszét *szajeg*, *szajge*, amelynek a jelentése 'huncut, alattomos; hazug; hamis'. A *-g-* és *-h-* hang a magyarban a mai napig váltakozhat [*galuska ~ haluska*], ezért aztán ugyanebből az oszét szóból származhat a szintén ismeretlen eredetű *szajha* szó is.

Évekig izgatott *óperenciás* szavunk magyarázata, amely jóformán csak népmesében, a *tenger* jelzőjeként szerepel, mert egy pillanatig sem hittem az eddigi magyarázatot, hogy ti. "köznevesült német tulajdonnév", és a német *Ober-Enns*, *ob der Enns* 'Felső-Ausztria' szerkezetből keletkezett. - Négy szó összetétele ez, s mind a négy szó létezik az oszétban is: *óh! + be! + terjedelmes + méretű*, és a nép valóban így mesél. Az *óperenciás* *-renci-* része az oszét *renk* birtokos esetéből származik [*renci*], az oszét *asz* jelentése pedig 'méret, mérték'. Ez az *-ász* szerepel *óriás* [jelentése 'magas, mint a nap']; *kackiás* [jelentése 'szikla méretű'], *arasz* [jelentése 'kézméret'] szavaink végén. Van azonban *bakarasz ~ előarasz ~ kisarasz* is; mindhárom kisebb az *arasz-nál*. A *bak* előtag jelentése 'ló', az *előarasz* 'a ló első lábán levő pata mérete', és lényegében megfelel az emberi *kisarasz-nak*.

A *göncölszekér* előtagját szintén a németből fejtegették germanisztikán nevelkedett nyelvészeink, és a *Konrád* személynév *Künzel ~ Günzel* becéző alakjával azonosították; nem is tudtak mit kezdeni a "göncölszekér" *Jancsi szekere* megnevezésével. A *göncöl* számtalan alakváltozata között gyakoriak a *den- ~ dön-* kezdetűek. Ezeket tartom eredetinek, és a szkíta *danu* 'víz' szóból származtatom. A kipszak jellegű török nyelvek hatására *d- > g* hangváltkozás történt. A *göncöl* maga is összetett szó, *-cöl* utótagja az oszét *calk* 'szekér' szóból alakult. A *göncöl* jelentése tehát 'vízi szekér', mert az ókori ember egy csoportja az eget víznek vélte. Egyes nyelvekben, nyelvjárásokban a *dán* 'víz'-ből *ján* lett, ezért viszi a magyar pásztor a vizet *jancsikorsó-ban*, de minden bizonnyal Keresztelő Szent János is ezért keresztelt a Jordán folyóban.

A 'levegőmozgás' jelentésű *szél* szavunkról eddig csak azt tudtuk, hogy csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Pedig a szó pontosabb etimológiája az alánok hitéről is árulkodik. Az oszét *zel* jelentése 'hang, hangzás', és rendszerint az *od- ~ ud- ~ id-* utótagjaként szerepel. A szkíta *od* jelentése 'lélek', a *szél* alapjelentése tehát 'lélek hangja', amelyből következik, hogy a szkíták, alánok hittek egy láthatatlan szellemi lényben.

A *terebélyes* 'nagy koronájú [fa, bokor], nagy kiterjedésű, szélesen elterülő' jelentésű szavunkat az eddigi etimológiák az elavult *terebély ~ terepély* 'nagy lombkoronájú, zömök; lombkorona, terjedelem' szó *-s* melléknévképzős alakulatának tartják, és megállapítják, hogy eredetileg főnév lehetett. - Szóösszetétel ez, és előtagja az oszét *werekh* 'széles; terjedelmes'; utótagja az oszét *belasz* 'fa (élő)' rövidült alakja. A *terebély* alapjelentése tehát 'széles / terebélyes fa'. Az oszét *werekh* szóból tehát egyes nyelvjárásokban *tere-* lett, a másokban *szél[es]*, a harmadikban *tág*, s a magyar nyelv mindhárom alakot megőrizte. Az alapjaiban talán finnugor eredetű magyar nyelv különböző nyelvek, nyelvjárások ötvözete, éppen ezért olyan iz-

galmasan nehéz a nyelvtana, gazdag, változatos, hajlékony a szókincse, zenei a hangzása.
Ahogy már József Attila megfogalmazta:

"Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa
török, tatár, tót, román kavarog e
szívben, ...".

Már csak ezért is mondhatjuk: népünk, nyelvünk, történelmünk, hagyományaink
alapján a magyarságtói távol áll mindenféle kirekesztő gondolat!

*

Ilyesféléken merengek hajnalonként kandallóm tüzebe bámulva, amikor horgászni hi-
deg van. A rituális, isteni szikrát szóró kandallótüzelésnek az a haszna is megvan, hogy a fát
össze kell vágni, így a számítógép melletti gubbaszkodásban elgémberedett tagjaimat időn-
ként kénytelen vagyok megmozgatni. Azután meg nyugodtan írhatok, mert a feleségem el-
végzi, amire nekem nem futja az időm, mert senki se higgye, hogy a nyugdíjas ráér, amíg csak
be nem fut "a szent, nagy Óceánba".

Kakuk Mátyás